त्रयोदशः पाठः

विश्वशान्तिः

[पाठेऽस्मिन् संसारे वर्तमानस्य अशान्तिवातावरणस्य चित्रणं तत्समाधानोपायश्च निरूपितौ । देशेषु आन्तरिकी वाह्या च अशान्तिः वर्तते । तामुपेक्ष्य न कश्चित् स्वजीवनं नेतुं समर्थः । सेयम् अशान्तिः सार्वभौमिकी वर्तते इति दुःखस्य विषयः। सर्वे जनाः तया अशान्त्या चिन्तिताः सन्ति । संसारे तन्निवारणाय प्रयासाः क्रियन्ते ।]

वर्तमाने संसारे प्रायशः सर्वेषु देशेषु उपद्रवः अशान्तिर्वा दृश्यते । क्वचिदेव शान्तं वातावरणं वर्तते । क्वचित् देशस्य आन्तरिकी समस्यामाश्रित्य कलहो वर्तते, तेन शत्रुराज्यानि मोदमानानि कलहं वर्धयन्ति । क्वचित् अनेकेषु राज्येषु परस्परं शीतयुद्धं प्रचलति । वस्तुतः संसारः अशान्तिसागरस्य कूलमध्यासीनो दृश्यते । अशान्तिश्च मानवताविनाशाय कल्पते । अद्य विश्वविध्वंसकान्यस्त्राणि बहून्याविष्कृतानि सन्ति । तैरेव मानवतानाशस्य भयम् ।

अशान्तेः कारणं तस्याः निवारणोपायश्च सावधानतया चिन्तनीयौ । कारणे ज्ञाते निवारणस्य उपायोऽपि ज्ञायते इति नीतिः । वस्तुतः द्वेषः असहिष्णुता च अशान्तेः कारणद्वयम् । एको देशः अपरस्य उत्कर्षं दृष्ट्वा द्वेष्टि, तस्य देशस्य उत्कर्षनाशाय निरन्तरं प्रयतते । द्वेषः एव असहिष्णुतां

जनयति । इमौ दोषौ परस्परं वैरमुत्पादयतः । स्वार्थश्च वैरं प्रवर्धयति । स्वार्थप्रेरितो जनः अहंभावेन परस्य धर्मं जातिं सम्पत्तिं क्षेत्रं भाषां वा न सहते । आत्मन एव सर्वमुत्कृष्टमिति मन्यते। राजनीतिज्ञाश्च अत्र विशेषेण प्रेरकाः । सामान्यो जनः न तथा विश्वसन्नपि बलेन प्रेरितो जायते । स्वार्थोपदेशः बलपूर्वकं निवारणीयः। परोपकारं प्रति यदि प्रवृत्तिः उत्पाद्यते तदा सर्वे स्वार्थं त्यजेयुः । अत्र महापुरुषाः विद्वांसः चिन्तकाश्च न विरलाः सन्ति । तेषां कर्तव्यमिदं यत् जने-जने, समाजे-समाजे, राज्ये-राज्ये च परमार्थ वृत्तिं जनयेयुः ।

शुष्कः उपदेशश्च न पर्याप्तः, प्रत्युत तस्य कार्यान्वयनञ्च जीवनेऽनिवार्यम् । उक्तञ्च – ज्ञानं भारः क्रियां विना। देशानां मध्ये च विवादान् शमयितुमेव संयुक्तराष्ट्रसंघप्रभृतयः संस्थाः सन्ति । ताश्च काले-काले आशङ्कितमपि विश्वयुद्धं निवारयन्ति । भगवान् बुद्धः पुराकाले एव वैरेण वैरस्य शमनम् असम्भवं प्रोक्तवान् । अवैरेण करुणया मैत्रीभावेन च वैरस्य शान्तिः भवतीति सर्वे मन्यन्ते । भारतीयाः नीतिकाराः सत्यमेव उद्घोषयन्ति –

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।

परपीडनम् आत्मनाशाय जायते, परोपकारश्च शान्तिकारणं भवति । अद्यापि परस्य देशस्य संकटकाले अन्ये देशाः सहायताराशिं सामग्रीं च प्रेषयन्ति इति विश्वशान्तेः सूर्योदयो दृश्यते ।

शब्दार्थाः

वा	अथवा	अथवा
आश्रित्य	अवलम्ब्य	सहारा लेकर
मोदमानानि	प्रसन्नानि	आनन्दित
कलहम्	विवादम्	झगड़ा
वर्धयन्ति		बढ़ाते हैं
शीतयुद्धम्	प्रच्छन्नयुद्धं	शीतयुद्ध (Cold war)
कूलम्	तटम्	किनारा
विध्वंसकानि	नाशकानि	नष्ट करने वाले

निवारणम् –	दूरीकरणम् –	दूर करना (हटाना)
असहिष्णुता –	परस्य उत्कर्षं प्रति ईर्ष्या –	दूसरे की उन्नति न सहना
विरला: –	अल्पा: –	बहुत कम
प्रत्युत –	अपितु –	बल्कि
शमयितुम् –	शान्तं कर्तुम् –	शान्त करने के लिए
प्रभृतय: –	इत्यादय: –	इत्यादि
पुराकाले –	प्राचीनकाले –	पुराने समय में
करुणया –	दयया –	दया से
लघुचेतसाम् –	क्षुद्रचित्तानाम् –	छोटे चित्त वालों का
निज: –	स्वकीय: –	अपना
वसुधा –	पृथ्वी –	धरती
निरन्तरम् –	सततम् –	हमेशा (लगातार)
अध्यासीन: –	स्थित: –	विराजमान

सन्धिविच्छेद:

अशान्तिर्वा	=	अशान्ति: + वा
क्वचिदेव	=	क्वचित् + एव
अशान्तिश्च	=	अशान्ति: + च
विश्वविध्वंसकान्यस्त्राणि	=	विश्वविध्वंसकानि + अस्त्राणि
बहून्याविष्कृतानि	=	बहूनि + आविष्कृतानि
तैरेव	=	तै: + एव
निवारणोपायश्च	=	निवारण + उपाय: + च
उपायोऽपि	=	उपाय: + अपि
स्वार्थश्च	=	स्व + अर्थ: + च

विश्वसन्नपि	=	विश्वसन् + अपि
परोपकारम्	=	पर + उपकारम्
कार्यान्वयनञ्च	=	कार्यान्वयनम् + च
जीवनेऽनिवार्यम्	=	जीवने + अनिवार्यम्
क्तञ्च	=	उक्तम् + च
भवतीति	=	भवति + इति
वेति	=	वा + इति
वसुधैव	=	वसुधा + एव
अद्यापि	=	अद्य + अपि
परोपकारश्च	=	पर + उपकारः +च

समासः

अशान्तिः	–	न शान्तिः (नञ् समासः)
महापुरुषः	–	महान् चासौ पुरुषः (कर्मधारयः)
शत्रुराज्यानि	–	शत्रोः राज्यानि (षष्ठी तत्पुरुषः)
अशान्तिसागरः	–	अशान्तेः सागरः (षष्ठी तत्पुरुषः)
शीतयुद्धम्	–	शीतं (प्रच्छन्नं) च तद् युद्धम् (कर्मधारयः)
स्वार्थोपदेशः	–	स्वार्थस्य उपदेशः (षष्ठी तत्पुरुषः)
परोपकारः	–	परस्य उपकारः (षष्ठी तत्पुरुषः)
विश्वशान्तिः	–	विश्वस्य शान्तिः (षष्ठी तत्पुरुषः)
असम्भवम्	–	न सम्भवम् (नञ् समासः)
स्वार्थप्रेरितः	–	स्वार्थेन प्रेरित : (तृतीया तत्पुरुषः)
सूर्योदयः	–	सूर्यस्य उदयः (षष्ठी तत्पुरुषः)
परपीडनम्	–	परस्य पीडनम् (षष्ठी तत्पुरुषः)

मानवताविनाशाय - मानवतायाः विनाशः, तस्मै (षष्ठी तत्पुरुषः)

बलपूर्वकम् - बलं पूर्वं यस्य तथाभूतम् - बहुव्रीहिः (क्रियाविशेषण)

प्रकृतिप्रत्ययविभागः

आश्रित्य	=	आ + श्रि + ल्यप्
दृष्ट्वा	=	दृश् + त्वा
उत्कृष्टम्	=	उत् + कृष् + क्त
उक्तम्	=	वच् + क्त
शमयितुम्	=	शम + णिच् + तुमुन्
शमनम्	=	शम् + ल्युट्
नीतिः	=	नी + क्तिन्
शान्तिः	=	शम् + क्तिन्
उत्कर्षः	=	उत् + कृष् + घञ्
भयम्	=	भी + अच्
प्रेरितः	=	प्र + ईर् + क्त
भारः	=	भृ + घञ्

अभ्यासः

(मौखिकः)

1. एकपदेन उत्तरं वदत –

(क) शत्रुराज्यानि किं वर्धयन्ति ?

(ख) अनेकेषु राज्येषु परस्परं किं प्रचलति ?

(ग) सर्वे किं त्यजेयुः ?

(घ) वैरेण कस्य शमनम् असम्भवम् ?

(ङ) क्रियां विना किं भारः ?

2. निम्नलिखितानां पदानां प्रकृतिप्रत्ययविभागं वदत –

नीतिः , उक्तम् , दृष्ट्वा , गमनम् , आश्रित्य

अभ्यासः
(लिखितः)

1. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां लिखत –

(क) अशान्तिसागरस्य कूलमध्यासीनः कः दृश्यते ?

(ख) अद्य विध्वंसकानि कानि आविष्कृतानि सन्ति ?

(ग) अशान्तेः कारणद्वयं किम् अस्ति ?

(घ) असहिष्णुतां कः जनयति ?

(ङ) कः बलपूर्वकं निवारणीयः ?

2. अधोलिखितपदानां स्ववाक्येषु संस्कृते प्रयोगं कुरुत –

अयम् , अशान्तिः , मैत्री , उत्कर्षम् , प्रेरकः , परोपकारः ।

3. सन्धिविच्छेदं कुरुत –

परोपकारः, निवारणोपायश्च, विश्वसन्नपि, उक्तञ्च, भवतीति, वसुधैव, जीवनेऽनिवार्यम् ।

4. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि आधारीकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत –

(क) कारणे ज्ञाते निवारणस्य उपायोऽपि ज्ञायते ।

(ख) सर्वेषु देशेषु अशान्तिः दृश्यते ।

(ग) स्वार्थः वैरं प्रवर्धयति ।

(घ) राजनीतिज्ञाः अत्र विशेषेण प्रेरकाः ।

(ङ) सामान्यो जनः न तथा विश्वसन्नपि बलेन प्रेरितो जायते ।

5. अधोलिखितानां पदानां प्रकृतिप्रत्ययविभागं कुरुत –

उक्तम् , नीतिः , भारः , शमनम् , शान्तिः , आश्रित्य

6. अधोलिखितपदेषु मूलशब्दं विभक्तिं वचनं च लिखत –

अशान्तेः , बलेन , महापुरुषाः , वैरस्य , दोषौ , अपरस्य , संकटकाले ।

7. अधोलिखितानि वाक्यानि बहुवचने परिवर्तयत –

उदाहरणम् – एकवचने – महापुरुषः अस्ति ।

बहुवचने – महापुरुषाः सन्ति ।

(क) विद्वान् कथयति ।

(ख) जनः जानाति ।

(ग) भारतीयः नीतिकारः उद्घोषयति ।

(घ) देशः प्रेषयति ।

(ङ) सः उत्कृष्टं मन्यते ।

(च) त्वं कुत्र गच्छसि ?

8. स्तम्भद्वये लिखितानां विपरीतार्थकशब्दानां मेलनं कुरुत –

क		ख
स्वार्थः	–	विशेषः
बलम्	–	परमार्थः
सामान्यः	–	अपकर्षः
उत्कर्षः	–	निर्बलम्
द्वेषः	–	उष्णम्
शीतम्	–	निर्माणम्
विध्वंसम्	–	मित्रता

9. **कोष्ठान्तर्गतानां शब्दानां साहाय्येन रिक्तस्थानानि पूरयत -**

(क्वचिदपि , वैरस्य , विरलाः, सावधानतया, पर्याप्तः)

(क) अशान्तेः कारणं तस्याः निवारणोपायश्च .... चिन्तनीयौ ।

(ख) अवैरेण करुणया मैत्रीभावेन च .... शान्तिः भवति ।

(ग) अत्र महापुरुषाः .... सन्ति ।

(घ) शुष्कः उपदेशः न .... ।

(ङ) .... शान्तं वातावरणं वर्तते ।

योग्यताविस्तारः

पठितपाठेन विश्वशान्तये जनजागरणं कर्त्तुं प्रयासः कृतः । अस्य पाठस्य सन्देशः अयमेव अस्ति यत् शान्त्या एव विश्वकल्याणं भवेत् । किन्तु नानाकारणैः सम्प्रति संसारे अशान्तिः अनुभूयते। द्वेषः असहिष्णुता , अविश्वासः , असंतोषः , स्वार्थः चादयः दुर्गुणाः प्रवृद्धाः सन्ति । ततः कुतः शान्तिः ? शान्तिः भारतीयदर्शनस्य मूलतत्त्वमस्ति । इयं शान्तिः धर्ममूला चास्ति । "धर्मो रक्षति रक्षितः" इति प्राचीनः सन्देशः विश्वस्य अस्तित्व - रक्षणाय प्रेरयति । धर्मस्य दश लक्षणानि सन्ति – धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥

क्रियानुशीलनम् :

आगच्छन्तु ! वयं सर्वे शिक्षकाः छात्राश्च
समये - समये किमपि किमपि कुर्याम !

(क) इतिहासशिक्षकस्य सहयोगेन प्रथमविश्वयुद्धस्य द्वितीयविश्वयुद्धस्य च पृष्ठभूमिं जानीयाम, तयोः दुष्परिणामान् अवगच्छाम ।

(ख) आधुनिकसमये विविधस्तरेषु अशान्तेः यद् वातावरणं निर्मीयमाणं दृश्यते, तस्य कारणानि परिस्थितिञ्च अवगच्छाम ।

(ग) अस्माभिः समाजस्तरे जातिभेदस्य, सम्प्रदायभेदस्य, धर्मभेदस्य, वर्गभेदस्य, क्षेत्रभेदस्य च आधारेण जायमानानाम् अशान्तिकारणानां निराकरणाय प्रेरकाः कार्यक्रमाः आयोजनीयाः ।

□